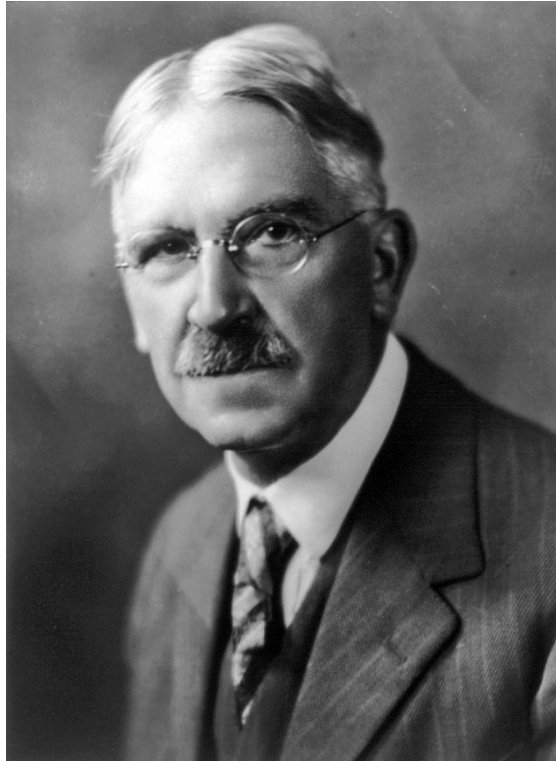

John Dewey

Mål och medel

Deras ömsesidiga beroende och Leo Trotskij's essä om "Deras moral och vår"

Ur *The New International*, augusti 1938 s. 232-233

John Dewey (1859-1952). Licens: Wikimedia Commons

Förhållandet mellan medel och mål har länge varit en viktig fråga inom moralen. Det har också varit en brännande fråga inom politisk teori och praktik. På senare tid har diskussionen kretsat kring den senare utvecklingen av marxismen i Sovjetunionen. Stalins politik har försvarats av många av hans anhängare i andra länder med motiveringen att utrensningarna och åtal, kanske till och med en viss grad av förfalskning, var nödvändiga för att upprätthålla det påstådda socialistiska styret i landet. Andra har använt den stalinistiska byråkratins åtgärder för att fördöma den marxistiska politiken med motiveringen att den leder till sådana övergrepp som har inträffat i Sovjetunionen, just därför att marxismen hävdar att målet helgar medlen. Några av dessa kritiker har hävdat att eftersom Trotskij också är marxist är han förpliktigad till samma politik och att han därför, om han hade varit vid makten, också skulle ha känt sig tvungen att använda alla medel som verkade nödvändiga för att uppnå målet med proletariats diktatur.

Diskussionen har åtminstone haft ett användbart teoretiskt resultat. Den har, såvitt jag vet, för första gången lyft fram en öppen diskussion av en konsekvent marxist om förhållandet mellan medel och mål i det sociala handlandet ... Jag föreslår att vi diskuterar denna fråga i ljuset av Trotskij's diskussion om det ömsesidiga beroendet mellan medel och mål. En stor del av den tidigare delen av hans essä ingår därför inte i min diskussion, även om jag kan säga att Trotskij, på grundval av *tu quoque*-argumentet¹ (som titeln antyder), inte har haft några större

¹ *Tu quoque* (latin: du också, du med, eller även du). Beteckning på en debatteknik som försöker misskreditera motpartens argument genom att framställa motpartens beteende och handlingar som inkonsekventa så att denne framstår som hycklande,

svårigheter att visa att vissa av hans kritiker har agerat på ungefär samma sätt som de anklagar honom för. Eftersom Trotskij också antyder att det enda alternativet till idén att ändamålet helgar medlen är någon form av absolutistisk etik baserad på påstådda samvetsröster, eller en moralisk känsla, eller någon form av eviga sanningar, vill jag säga att jag skriver utifrån en ståndpunkt som avvisar alla sådana doktriner lika definitivt som Trotskij själv, och att jag anser att målet i betydelsen konsekvenser utgör den enda grunden för moraliska idéer och handlingar, och därför utgör det enda rättfärdigande som kan hittas för de medel som används.

Den punkt jag vill ta upp är den som tas upp mot slutet av Trotskijs diskussion i avsnittet med rubriken *Det dialektiska sambandet mellan ändamål och medel*. Följande uttalande är grundläggande: ”Medel kan endast rättfärdigas genom sitt ändamål. Men även detta ändamål behöver rättfärdigas. Ur marxistisk synvinkel – vilken uttrycker proletariats historiska intressen – rättfärdigas ändamålet om det leder till att mänsklighetens makt över naturen ökar, och till att en persons makt över en annan avskaffas.” ... Denna ökning av människans makt över naturen, som åtföljer avskaffandet av människans makt över människan, verkar följaktligen vara *Slutmålet* – det vill säga ett slutmål som inte behöver rättfärdigas i sig, men som rättfärdigar de slutmål som i sin tur är medel för att nå det. Det kan också tilläggas att andra än marxister kan acceptera denna formulering av *ändamålet* och hävda att den uttrycker samhällets moraliska intresse – om inte det historiska intresset – och inte enbart och uteslutande proletariats.

Men för mitt nuvarande syfte är det viktigt att notera att ordet ”mål” här används för att täcka två saker – det slutliga rättfärdigande målet och de mål som i sig är medel för att nå detta slutmål. För även om det inte uttryckligen sägs att vissa mål endast är medel, så är denna tes underförstådd i påståendet att vissa mål ”leder till att människans makt över naturen ökar, etc.” Trotskij fortsätter med att förklara att principen att ändamålet helgar medlen inte innebär att alla medel är tillåtna. ”Det som är tillåtet, svarar vi, är det som verkligen leder till mänsklighetens befrielse.”

Om det senare uttalandet följdes konsekvent skulle det vara förenligt med den sunda principen om ömsesidigt beroende mellan mål och medel. I enlighet med denna princip skulle det leda till en noggrann granskning av de medel som används, för att fastställa vilka deras faktiska objektiva konsekvenser kommer att bli, så långt det är mänskligt möjligt att avgöra – för att visa att de ”verkliga” leder till mänsklighetens befrielse. Det är vid denna punkt som den dubbla betydelsen av *ändamål* blir viktig. I den mån det betyder faktiskt uppnådda konsekvenser är det uppenbart beroende av de medel som används, medan åtgärder i sin egenskap av medel är beroende av ändamålet i den meningen att de måste betraktas och bedömas på grundval av deras faktiska objektiva resultat. På denna grund representerar eller är ett *ändamål* en idé om de slutliga konsekvenserna, om idén formas på grundval av de medel som bedöms vara mest sannolika för att uppnå ändamålet. Ändamålet är således i sig ett medel för att styra handlingen – precis som en människas idé om att uppnå hälsa eller bygga ett hus inte är identisk med *ändamålet* i betydelsen faktiskt resultat, utan är ett medel för att styra handlingen för att uppnå det ändamålet.

Det som har gett maximen (och den praxis den formulerar) att ändamålet helgar medlen ett dåligt rykte är att det eftersträvade målet, det mål som bekänner och hyser (kanske helt uppriktigt), rättfärdigar användningen av vissa medel, och man rättfärdigar det senare så att det inte är nödvändigt att undersöka vilka de faktiska konsekvenserna av användningen av de valda medlen kommer att bli. En individ kan, helt uppriktigt vad gäller hans personliga åsikt, hävda att vissa medel ”verkliga” kommer att leda till ett uttalat och önskat mål. Men den verkliga frågan handlar inte om personlig övertygelse utan om de objektiva grunder på vilka den vilar: nämligen de konsekvenser som de faktiskt kommer att få. Så när Trotskij säger att ”den dialektiska materialismen känner ingen dualism mellan medel och mål”, är den naturliga

tolkningen att han kommer att rekommendera användningen av medel som genom sin egen natur kan visa sig leda till mänsklighetens befrielse som en objektiv konsekvens.

Man skulle då förvänta sig att med idén om mänsklighetens befrielse som mål skulle ske en granskning av *alla* medel som sannolikt kan uppnå detta mål utan några fasta förutfattade meningar om vad de *måste* vara, och att varje förslaget medel skulle vägas och bedömas utifrån de konsekvenser det sannolikt kommer att få.

Men detta är *inte* den linje som Trotskij följer i sin vidare diskussion. Han säger: ”Proletariatets frigörande moral [får] av nödvändighet en revolutionär karaktär ... Den härleder regler för hur man uppför sig ur samhällets utvecklingslagar, således i första hand ur klasskampen, denna lagarnas lag” (kursiveringen är min). Som för att inte lämna något tvivel om vad han menar säger han: ”Målen härstammar på ett naturligt sätt ur den historiska rörelsen” – klasskampen. Principen om medlens och målets ömsesidiga beroende har därmed försvunnit eller åtminstone hamnat i bakgrunden. Valet av medel avgörs nämligen inte på grundval av en oberoende granskning av åtgärder och politik med avseende på deras faktiska objektiva konsekvenser. Tvärtom ”härleds” medlen från en oberoende källa, en påstådd historisk lag som är *den* lag som styr alla lagar för samhällsutvecklingen. Logiken i fallet förändras inte heller om ordet ”påstådd” stryks. För även då följer det att de medel som ska användas inte härleds från överväganden om målet, mänsklighetens befrielse, utan från en annan extern källa. Det uttalade målet – det eftersträvade målet – mänsklighetens befrielse, underordnas således klasskampen som det medel med vilket det ska uppnås. I stället för ett *ömsesidigt* beroende mellan medel och mål är målet beroende av medlen, men medlen härleds inte från målet. Eftersom klasskampen betraktas som det *enda* medel som kan nå målet, och eftersom uppfattningen att det är det enda medlet nås deduktivt och inte genom en induktiv granskning av medlen och konsekvenserna i deras ömsesidiga beroende, behöver medlet, klasskampen, inte granskas kritiskt med avseende på dess faktiska objektiva konsekvenser. Det befrias automatiskt från allt behov av kritisk granskning. Om vi inte återgår till ståndpunkten att *det eftersträvade målet* (till skillnad från de objektiva konsekvenserna) rättfärdigar användningen av alla medel som är i linje med klasskampen och att det rättfärdigar försummelsen av alla andra medel, förstår jag inte logiken i Trotskijs ståndpunkt.

Den ståndpunkt som jag har angett som en genuin ömsesidig beroendeställning mellan medel och mål utesluter inte automatiskt klasskampen som ett medel för att uppnå målet. Men den utesluter den deduktiva metoden att nå fram till den som ett medel, för att inte tala om att den är det *enda* medlet. Valet av klasskampen som ett medel måste motiveras, på grundval av den ömsesidiga beroendeställningen mellan medel och mål, genom en granskning av de faktiska konsekvenserna av dess användning, inte deduktivt. Historiska överväganden är givetvis relevanta för denna granskning. Men antagandet om en *fast lag* för social utveckling är inte relevant. Det är som om en biolog eller läkare skulle hävda att en viss biologisk lag som han accepterar är så relaterad till målet hälsa att medlen för att uppnå hälsa – de enda medlen – kan härledas från den, så att ingen ytterligare granskning av biologiska fenomen behövs. Hela fallet är förutbestämt.

Det är en sak att säga att klasskampen är ett medel för att uppnå målet att befria mänskligheten. Det är något helt annat att säga att det finns en absolut *lag* om klasskamp som bestämmer vilka medel som ska användas. För om den bestämmer medlen, bestämmer den också målet – den faktiska konsekvensen, och enligt principen om äkta ömsesidigt beroende mellan medel och mål är det godtyckligt och subjektivt att säga att konsekvensen kommer att bli befrielsen av mänskligheten. Mänsklighetens befrielse är det mål som man ska sträva efter. I alla legitima betydelser av ”moral” är det ett moraliskt mål. Ingen vetenskaplig lag kan bestämma ett moraliskt mål utan att överge principen om ömsesidigt beroende mellan medel och mål. En marxist kan uppriktigt tro att klasskampen är *den* sociala utvecklingens lag. Men

bortsett från det faktum att denna tro stänger dörren för vidare undersökning av historien – precis som ett påstående om att Newtons lagar är fysikens slutgiltiga lagar skulle utesluta vidare sökande efter fysiska lagar – skulle det inte följa, även om det var *den* vetenskapliga lagen om historien, att det är medlet till det moraliska målet om mänsklighetens befrielse. Att det är ett sådant medel måste visas, inte genom ”deduktion” från en lag, utan genom granskning av de faktiska relationerna mellan medel och konsekvenser; en granskning där, med mänsklighetens befrielse som mål, det finns en fri och fördomsfri sökning efter de medel med vilka detta mål kan uppnås.

Ytterligare en övervägning kan läggas till om klasskampen som medel. Det finns förmodligen flera, kanske många, olika sätt på vilka klasskampen kan bedrivas. Hur kan man välja mellan dessa olika sätt om inte genom att undersöka deras konsekvenser i förhållande till målet att befria mänskligheten? Tron att en historisk lag bestämmer det särskilda sätt på vilket kampen ska bedrivas tycks verkligen tendera mot en fanatisk och till och med mystisk hängivenhet till att använda vissa sätt att bedriva klasskampen och utesluta alla andra sätt att bedriva den. Jag har ingen önskan att gå utanför den teoretiska frågan om medlens och målen ömsesidiga beroende. Men det är tänkbart att den väg som revolutionen i Sovjetunionen faktiskt har tagit blir mer begriplig när man noterar att medlen härleddes från en förmodad vetenskaplig lag istället för att sökas och antas på grundval av deras relation till det moraliska målet att befria mänskligheten.

Den enda slutsats jag kan dra är att Trotskij, genom att undvika en sorts absolutism, har störtat sig in i en annan sorts absolutism. Det tycks finnas en märklig övergång bland ortodoxa marxister från lojalitet mot socialismens ideal och vetenskapliga *metoder* för att uppnå dem (vetenskapliga i den meningen att de baseras på objektiva relationer mellan medel och konsekvenser) till klasskampen som lagen om historisk förändring. Att härleda uppsatta mål, medel och attityder från denna lag som det primära gör alla moraliska frågor, det vill säga alla frågor om det slutliga målet, meningslösa. Att vara vetenskaplig när det gäller mål innebär inte att läsa ut dem ur lagar, vare sig dessa lagar är naturliga eller sociala. Ortodox marxism delar med ortodox religionism och traditionell idealism tron att mänskliga mål är invävda i själva existensens struktur – en uppfattning som antagligen ärvt från dess hegelianska ursprung.

Lästips

Trotskij: [Deras moral och vår](#)

George Novack: [Liberal moral](#) (om dispyten mellan Dewey och Trotskij)